ЦК КП(б)У опитом пропозицію про виведення його зі складу ЦК КП(б)У.

б) Коцюбинського відкомандирувати в розпорядження ЦК ВКП(б)»[22].

Тоді ж, у листопаді 1934 р. М. Ю. Коцюбинського вивели із ЦК КП(б)У[23], а 20 березня 1935 р. Політбюро ЦК КП(б)У виключило його з партії як «двурушника, троцькіста»[24].

15 вересня 1936 р. на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У разом з членами і кандидатами у члени ЦК КП(б)У був обговорений «закритий лист» ЦК ВКП(б) від 29 липня 1936 р.

«ЦК КП(б)У, — зазначалося у постанові, — вважає... встановленим, що лідери троцькістсько-зінов'євського контрреволюційного центру організували на Україні через троцькістів Коцюбинського, Логінова, Голубенка, Мухіна та Нирчука якнайтісніший блок з українськими націоналістами, з прибічниками коновальців та левицьких, з викритими на Україні агентами польських та німецьких фашистів — з метою вбивства товариша Сталіна та керівників України — тт. Косіора і Постишева»[25].

В цей час Ю. М. Коцюбинський та ще 24 чол., яким інкримінували участь у «контрреволюційній троцькістській організації на Україні, вже були позбавлені волі постановою особливої наради при НКВС СРСР.

Одержано 01.10.91.

(Далі буде)

[22] Там же, арк. 83.
[23] Там же, оп. 1, спр. 455, арк. 2.
[24] Там же, оп. 6, спр. 373, арк. 146.
[25] Там же, спр. 409, арк. 59.

В. Д. Боєчко (Київ),
О. І. Ганжа (Київ),
Б. І. Захарчук (Київ)

Кордони України: історія та проблеми формування (1917—1940 рр.)

Автори розкрили суть процесу формування кордонів сучасної України в 1917—1940 рр., тобто в період, коли він проходив найбільш інтенсивно і кордони української держави були в цілому визначені.

Прагнення народів національно-державних утворень, що донедавна входили до складу колишнього Союзу РСР, здобути реальну незалежність — закономірний процес їх історичного розвитку. За таких умов цілком зрозумілим є непересічний інтерес урядів та народів цих нових держав до такої делікатної проблеми, як історія встановлення міжреспубліканських кордонів. Актуальність даної проблеми зумовлюється тим, що радянські вчені досі фактично не досліджували її, дотримуючись офіційних пропагандистських тверджень про неминуче злиття націй і народностей в СРСР. У той же час процеси, що відбуваються зараз у відносинах між республіками колишнього Союзу, переконливо свідчать, що питання кордонів поступово набуває дедалі більшої політичної і практичної ваги. Яскравим прикладом цього є збройний конфлікт навколо Нагірного Карабаху, що триває вже кілька років.

Не обійшла стороною територіальна проблема й Україну. Відомо, яке занепокоєння громадськості викликали заява прес-секретаря Президента РРФСР П. Вощанова про те, що Росія залишає за собою право переглянути кордони з тими республіками, які виходять зі складу СРСР, а також виступ по Центральному телебаченню мера Москви Г. Попова, де він назвав конкретні території, яких це могло стосуватися, — Крим, Слобожанщина, Одещина. Ці події відбувалися в умовах, коли вже діяв підписаний 19 листопада 1990 р. і ратифікований Верховними Радами обох республік Договір між УРСР та РРФСР, в пункті шостому якого була зафіксована непорушність існуючих між ними кордонів.

Порушуючи проблеми історії формування кордонів України в рамках журнальної статті, автори свідомо обмежилися 1917—1940 роками — періодом, коли цей процес проходив найбільш інтенсивно і кордони української держави були в цілому визначені.

Протягом багатьох століть український народ прагнув мати власну самостійну соборну державу. На цьому тривалому шляху були злети і падіння. Територія Київської Русі простягалася від Вислока до Дінця. За часів Володимира Великого ця держава займала площу майже 3 млн. кв. км.

Друга українська держава (часів гетьмана Богдана Хмельницького) претендувала на землі аж до Галича, Львова і по Віслу включно, хоча фактично до її складу входили території лише на сході площею близько 300 тис. кв. км. За Переяславською угодою 1654 р. передбачалося надання Україні широкої автономії. Однак невдовзі царський уряд почав ігнорувати відповідні її статті. Зокрема, Петро I значно обмежив автономію України, створивши Малоросійську колегію. Його наступники не тільки остаточно знищили залишки самостійності України, а і намагалися зробити все, щоб саме поняття «Україна» зникло не тільки з географічних карт, а й з пам'яті народу.

Після третього поділу Польщі (1795 р.) до Російської імперії увійшло близько 80% українських земель, решта — Східна Галичина, Закарпаття і Буковина — були включені до складу Австро-Угорщини. В 1913 р. українські землі у складі Російської імперії входили до 9 губерній: Волинської, Подільської, Херсонської, Харківської, Полтавської, Київської, Чернігівської, Катеринославської та Таврійської (без Криму). Водночас значна частина українців проживала поза межами цих губерній — на Дону і Кубані. Мішаним було й населення прикордонних районів Курщини та Воронежчини. Крім того, багато росіян мешкало в Донбасі, на Харківщині та Катеринославщині.

Перемога Лютневої революції сприяла посиленню національно-визвольного руху українського народу. Однак до питання про відновлення тут державності по-різному ставилися політичні сили, що діяли в Україні. Більшовики вважали своїм головним завданням об'єднання трудящих усіх націй у боротьбі за перемогу світової соціалістичної революції і знищення державних формувань та їх кордонів. Тому вони не приділяли належної уваги прагненню українського народу до національно-державного самовизначення. В той же час для більшості українських національних партій це було одним з головних програмних завдань. Тому керівництво національно-визвольним рухом взяла на себе Центральна Рада, очолювана представниками соціалістичних партій.

3 липня 1917 р. під тиском народних мас України Тимчасовий уряд змушений був визнати Генеральний секретаріат (вищий виконавчий орган Центральної Ради) крайовим органом управління[1]. Остаточно питання про автономію України та подальше визначення її кордонів

[1] Христюк П. Замітки та матеріали до історії української революції.— 1921.— Т. I.— С. 93.

(Тимчасовий уряд обмежив компетенцію Генерального секретаріату п'ятьма губерніями: Волинською, Подільською, Київською, Полтавською та Чернігівською)[2] відкладалося до скликання Всеросійських Установчих зборів.

Падіння Тимчасового уряду створило для Центральної Ради сприятливі можливості поширити свою владу на решту українських земель, а також заявити про свої права на ті повіти сусідніх губерній, де більшість населення становили українці, — Грайворонський, Путивльський, Новооскольський повіти Курської, Валуйський, Богучарський Воронезької, а також частину Холмської, Гродненської та Мінської губерній[3].

Центральна Рада не визнала Раду Народних Комісарів «всеросійським» урядом. 20 листопада 1917 р. вона проголосила у III Універсалі створення Української Народної Республіки як рівноправної частини майбутньої Російської Федерації. Водночас Генеральний секретаріат спростував чутки про засилля на Україні сепаратистських тенденцій. Зокрема, у відозві від 2 листопада він заявив, що «Центральна рада і Генеральний секретаріат твердо і виразно заявляють, що Україна має бути в складі Федеративної Республіки Російської як рівноправне державне тіло»[4]. Однак дальший розвиток подій призвів до протистояння між основними політичними силами на Україні. Приводом до виникнення збройного конфлікту між Центральною Радою і Радою Народних Комісарів стали роззброєння більшовицьки настроєних частин на Україні та підтримка уряду генерала Каледіна.

На початку 1918 р. червоногвардійські загони разом з балтійськими матросами розпочали наступ на УНР. Нечисленні війська Центральної Ради зазнали поразки, і територія, на яку поширювалася її влада, стала катастрофічно зменшуватися.

Такий розвиток подій змусив керівників Центральної Ради шукати підтримку за кордоном. Її делегація взяла участь у переговорах в Брест-Литовську, хоча радянські війська вже вели бої за Київ. На засіданні 10 січня 1918 р. керівник радянської делегації Л. Д. Троцький офіційно визнав повноваження делегації УНР, заявивши, «що не бачить жодної перешкоди для участі української делегації в мирних переговорах»[5]. 19 січня (1 лютого) 1918 р. делегації країн Четверного блоку визнали Українську Народну Республіку незалежною державою, правомочною встановлювати і підтримувати відносини з іншими країнами. А вже 27 січня (9 лютого) між Українською Народною Республікою, з одного боку, та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією й Туреччиною, — з іншого, була підписана Брестська (Берестейська) угода.

Швидкий хід переговорів значною мірою зумовлювався вкрай напруженою внутріполітичною ситуацією в країнах Четверного блоку. Загроза голодних бунтів та остаточного розгрому армій змушувала їх квапитися з укладанням миру. З іншого боку, підписання мирної угоди з УНР, на думку німецької сторони, справило б вплив на позицію радянської делегації під час переговорів.

За Берестейською угодою кордони України з Австро-Угорщиною збігалися з лінією колишнього російсько-австрійського кордону; з Польщею проходили по лінії Тарноград — Білограй — Шебрешин — Красностав — Пугачів — Радин — Межиріччя — Сарнаки — Мельник — Високо-Литовськ — Кам'янець-Литовський — Пружани — Вигонівське

---

[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 1115, оп. 1, спр. 1, арк. 33.

[3] Там же, спр. 5, арк. 18.

[4] Павловський О. Д., Устименко В. М. Центральна рада: сторінки історії // До питання про розстановку політичних сил на Україні в 1917—1920 рр.— К., 1988.— С. 9.

[5] Мирные переговоры в Брест-Литовске.— М., 1920.— Т. I.— С. 52.

озеро[6]. Але згідно з статтями додаткового протоколу, підписаного 4 березня 1918 р., на вимогу поляків цей кордон мав проходити «невизначено східніше»[7]. УНР була змушена відмовитися від домагань на Холмщину. До України були приєднані також три повіти Мінської губернії — Пінський, Мозирський та Річицький[8], а трохи пізніше — й Гомельський. При визначенні кордонів України з Областю Війська Донського суперечки точилися навколо питання про приналежність Таганрога. До 1887 р. він входив до складу Катеринославської губернії і був тісно економічно пов'язаний з Донецьким вугільним басейном. До того ж більшість населення Таганрозького округу становили українці. На цій підставі уряд УНР вимагав приєднати його до України. Проте політичні обставини, зокрема, необхідність укладення союзу з Доном для спільної боротьби проти більшовиків, призвели до того, що за договором між УНР і урядом генерала Каледіна від 8 серпня 1918 р. лінія кордону, як і до революції, проходила між Воронезькою, Харківською й Катеринославською губерніями, з одного боку, і Областю Війська Донського, — з другого, тобто в межах старих адміністративних кордонів. Таким чином, Таганрог й Кубань залишилися за межами України, хоча й була зроблена спроба приєднати останню до УНР як автономну одиницю.

Складним політичним становищем на Україні вирішили скористатися правлячі кола Німеччини та Австро-Угорщини. Генерал Гофман змусив М. Любинського, який очолював українську делегацію на переговорах, підписати заздалегідь підготовлений текст відозви до німецького народу з проханням про надання УНР допомоги[9]. Ціна, яку Центральна Рада заплатила німцям за недовге продовження свого існування, виявилася занадто великою. Окупація України, збереження про людське око її уряду завдали непоправної шкоди демократичним перетворенням на її території.

Кордони УНР з Радянською Росією мали бути визначені в спеціальній угоді, виробленій у ході переговорів між представниками цих двох держав. Для укладення відповідного договору на Україну виїхала делегація РСФРР на чолі з Х. Г. Раковським та Д. З. Мануїльським.

Питання про встановлення російсько-українського кордону було досить складним навіть з етнічної точки зору. Адже населення, що проживало на спірній території, було мішаним: у деяких районах переважали українці, в інших — росіяни. Очевидно, саме тому цей кордон ніколи не був чітко визначений. Гетьманська делегація цілком справедливо добивалася включення до складу України якомога більшої території, населеної українцями. Вона пропонувала, щоб кордон у межах Мінської губернії проходив по лінії: Вигонівське озеро — р. Шара — Любашево — Круговичі — Локтиші — Чепель — Погост — Пасика — Слуцьк — Борова — Новий Степ; у межах Могильовської губернії: р. Дніпро (за чотири версти вище від Жлобина) — Рачин — Шепетовичі — по р. Сож до р. Бесіди — Святське; далі по адміністративній межі Чернігівської губернії до Красного Рога, потім на Семенець-Трубчевський (у межах Орловської губернії) — р. Нерусь — р. Сєва — р. Тари. В межах Курської губернії: на схід по лінії Амен — Софронівка — р. Свала — р. Сейм — Глушково — Гущино — Лук'янівка — Старий Оскол — Обухівка; в межах Воронезької губернії: Шаталівка — Репівка — Колбіно — Дон (поверх Коротяка), далі Доном на Лиски — Маслівку — Бутурлінівку і до східного кордону

[6] ЦДАЖР УРСР, ф. 1115, оп. 1, спр. 9, арк. 2—3; Международная политика и мировое хозяйство.— 1918.— № 4.— С. 65—66.

[7] Международная политика и мировое хозяйство.— 1918.— № 4.— С. 71.

[8] Дорошенко Д. Історія України (1917—1923).— Ужгород, 1930.— Т. 2.— С. 207.

[9] Дорошенко Д. Історія України (1917—1923).— Ужгород, 1932.— Т. 1.— С. 323.

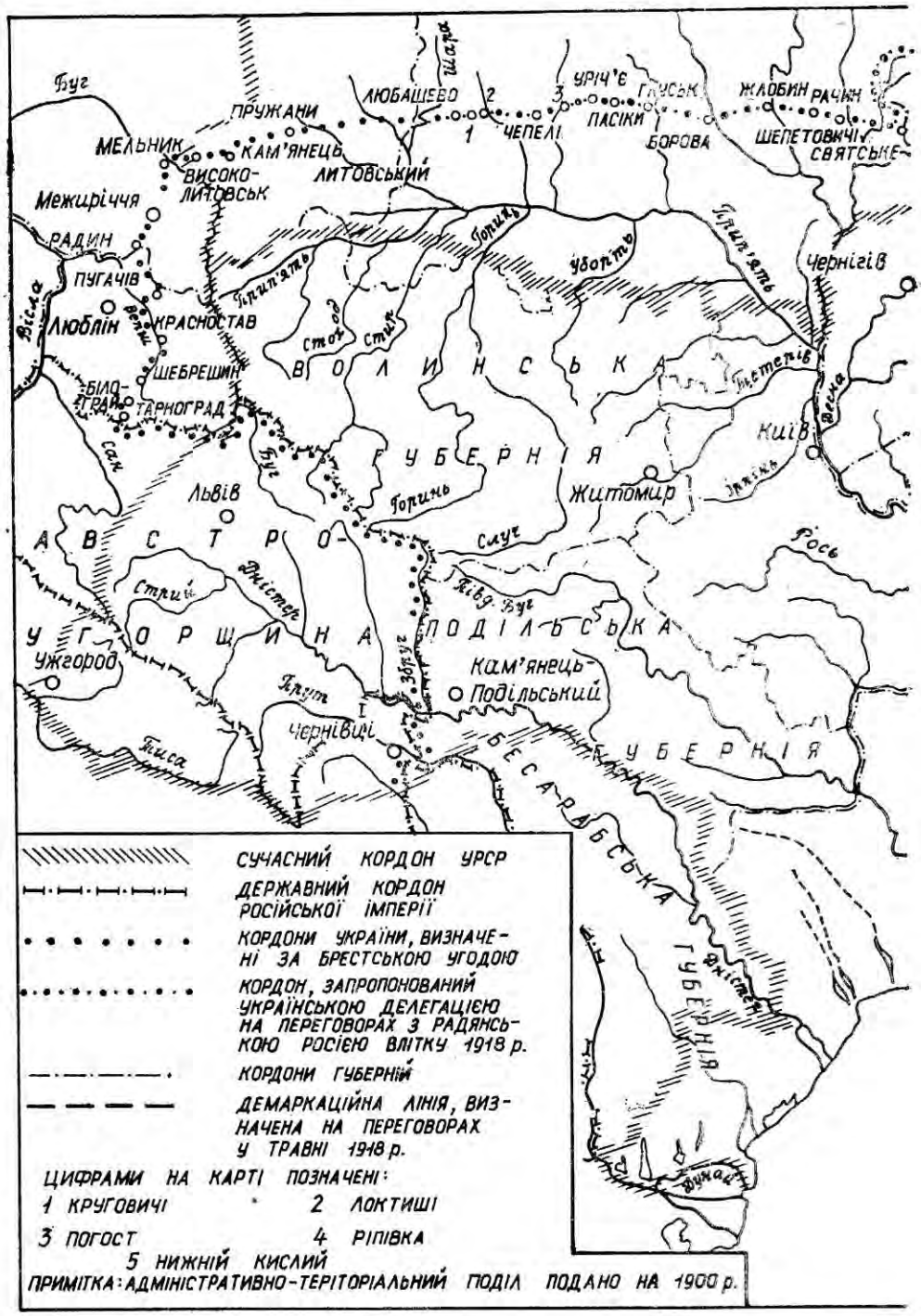

Воронезької губернії (Новохоперськ)[10]. Під час переговорів особливо гострі суперечки точилися з питання про приналежність Донецького вугільного басейну.

Фактично ж східні кордони України проходили по так званій демаркаційній лінії, встановленій у результаті переговорів між німецько-українською та російською делегаціями, які відбулися у травні 1918 р.

[10] Дорошенко Д. Історія України (1917—1923).— Т. 2.— С. 172.

у Курську. Їх основні населені пункти: Сураж — Унеча — Стародуб — Новгород-Сіверський — Глухів — Рильськ — Колонтаївка — Суджа — Беленіхіно — Куп'янськ[11].

Листопадова революція в Німеччині, падіння режиму Скоропадського, утворення Радянського уряду на Україні спричинили той факт, що питання про східні кордони України втратило свою актуальність.

[11] Гражданская война на Украине. 1918—1920 : Сб. документов и материалов.— К., 1967.— Т. I.— Кн. I.— С. 344.

Національно-визвольний рух розгортався і на західноукраїнських землях. В умовах розпаду Австро-Угорської імперії 1 листопада 1918 р. у Львові було проголошено утворення Західноукраїнської Народної Республіки. Однак з моменту виникнення вона була змушена вести збройну боротьбу проти іноземних поневолювачів. Адже на частину її території (Буковину) претендувала королівська Румунія, а на Східну Галичину — тільки-но відроджена Польща. 4 листопада розпочався наступ регулярних частин польської армії, підтриманий польськими легіонерами, що перебували у Львові, та військ королівської Румунії. Під тиском ворога уряд ЗУНР у грудні переїхав до Тернополя, а у травні — до Кам'янця-Подільського. До кінця липня всі західноукраїнські землі були окуповані.

Особливе значення для становлення кордонів України мали її відносини з Польщею. Кордони Польської держави були затверджені у грудні 1919 р. на міжнародній конференції у Спа, учасники якої керувалися принципом: національна держава на національній території. Однак у правлячих колах Польської республіки верх взяли екстремістські елементи, які намагалися відновити Польщу «від можа до можа», тобто за рахунок головним чином українських земель. У зв'язку з цим вони відмовилися визнати кордони УНР: для розширення своєї території використовували внутрінаціональні незгоди серед українців. Підтримуючи націоналістичних верховодів, польські лідери одночасно боролися з більшовизмом, який вважався «ворогом № 1».

У квітні — серпні 1919 р. польські війська захопили майже всю Білорусію (по лінії річок Західна Двіна та Березина) та частину України. В квітні 1920 р. у Варшаві було підписано конвенції між Петлюрою та Пілсудським, згідно з якими за надання військової допомоги та визнання петлюрівського уряду Польща одержувала Східну Галичину та п'ять повітів Волині (з населенням 10 млн. чол.) по річках Збруч і Горинь. Підписавши ці конвенції, Петлюра фактично визнав недійсними січневі (1919 р.) угоди, укладені УНР з ЗУНР, а питання про долю Східної Галичини — внутрішньою справою Польської держави.

За таких умов велике значення для дальшої долі багатьох українських земель і можливості їх існування в єдиній державі мали результати радянсько-польської війни, що розпочалася 25 квітня 1920 р. Скориставшись раптовістю наступу та значною матеріальною перевагою, польські війська за кілька тижнів захопили значну частину Правобережної України і 6 травня ввійшли в Київ. Польський уряд не приховував територіальних зазіхань щодо України. Тому одразу після окупації українських земель Ю. Пілсудський віддав наказ про передачу Володимир-Волинського, Ковельського, Дубнівського, Ровенського, Острозького, Кременецького повітів під управління уряду Польщі[12].

Контрнаступ Червоної Армії змусив Польщу звернутися до країн Антанти з проханням допомогти укласти почесний мир. Функції посередника взяла на себе Англія. 11 липня 1920 р. міністр закордонних справ Великобританії лорд Керзон надіслав у Москву телеграму, в якій були викладені умови перемир'я. Зокрема, лінія кордону між Польщею та Радянською Україною мала проходити через Гродно — Ялівку — Немирів — Брест-Литовський — Дорогуск — Устилуг — на схід від Грубешова через Крилов — на захід від Рава-Руської — на схід від Перемишля до Карпат. Пізніше вона стала називатися «лінією Керзона»*.

Однак Радянський уряд відкинув посередництво Англії, заявивши, що вестиме переговори з Польщею лише за умови, коли остання сама звернеться з проханням про перемир'я. Наприкінці липня

[12] Історія Української РСР.— К., 1977.— Т. 5.— С. 479.

* Детальніше про це див.: Коваль В. С. Довкола радянсько-польської війни 1939 р. // Історичні зошити.— 1991.— № 1.— С. 58—61.

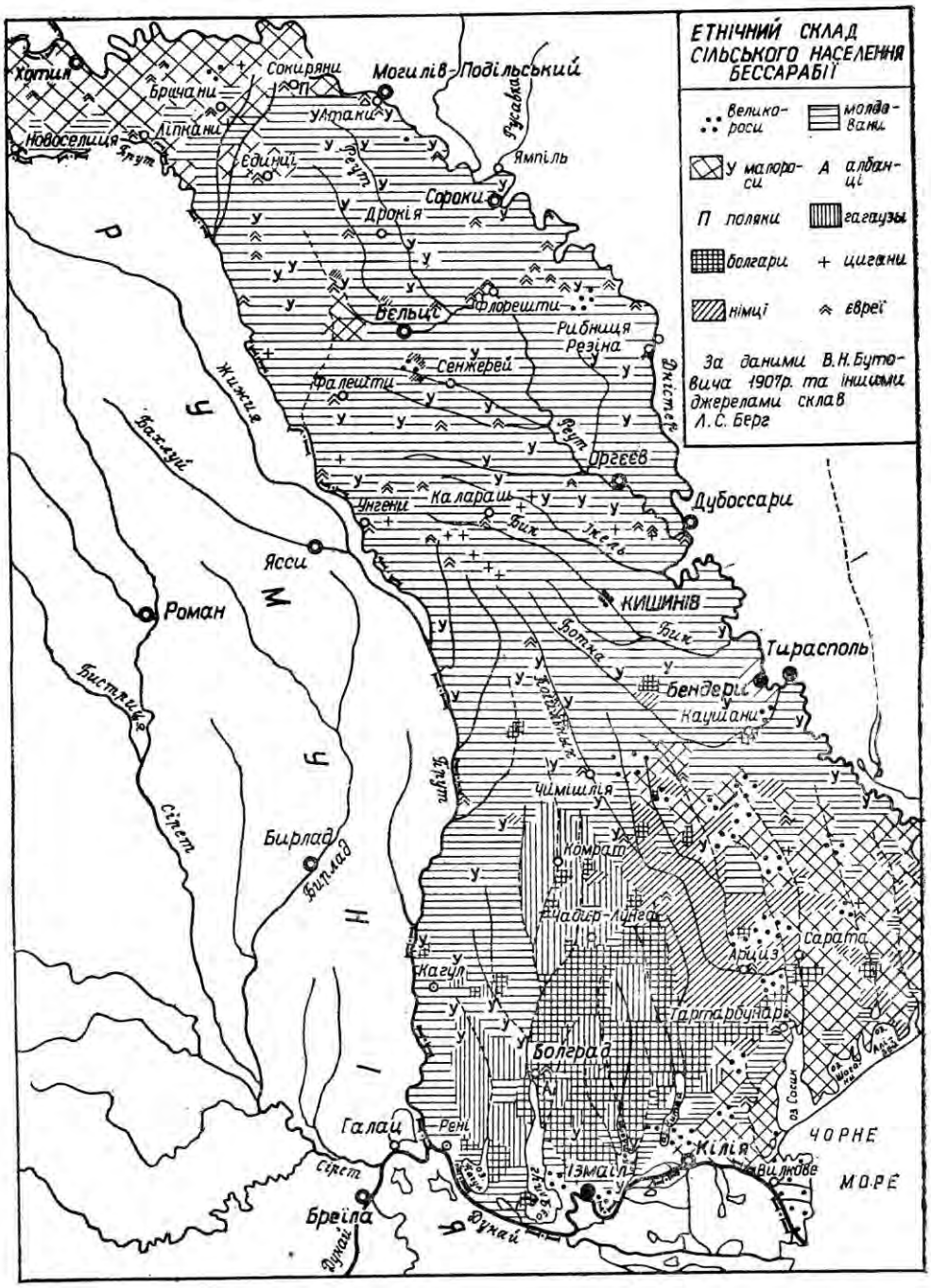

польський уряд був змушений звернутися до Москви з такою пропозицією. Мирні переговори почалися у Мінську. Але на цей час стратегічна обстановка на фронті різко змінилася. Польське командування, скориставшись деякими сприятливими для нього факторами, не тільки зупинило наступ Червоної Армії, але й завдало їй ряд відчутних ударів. Переговори в Мінську припинилися. Проте й Польща не мала можливості продовжувати воєнні дії. До того ж її позиції на міжнародній арені не давали змоги загострювати цей конфлікт. Тому мирні переговори було відновлено, але цього разу в Ризі. 12 жовтня там було підписано попередні умови миру, а 18 жовтня — мирний договір.

Оскільки в ході контрнаступу польські війська досягли значних успіхів, уряд Пілсудського зумів добитися вигідних для нього умов мирної угоди. Так, у межах Польщі залишилися Галичина й Волинь (понад 162 тис. кв. км з населенням більш як 11 млн. чол.), тобто кордон практично проходив на умовах Варшавської конвенції.

Складність встановлення кордонів України за умов неодноразових змін політичних режимів і державних структур знайшла яскравий вияв на південному заході. Тут українські землі межували з молдавськими. Останні понад століття входили до складу адміністративно-територіальної одиниці Російської імперії — Бессарабської губернії. Революційні події лютого — жовтня 1917 р. спричинили створення там у листопаді того ж року державного парламентського органу під назвою «Сфатул Церій» (Крайова Рада), діяльність якого на першому етапі його існування підтримувала Центральна Рада. 15 грудня 1917 р. «Сфатул Церій» проголосив Бессарабію «Молдавською Народною Республікою (МНР) у складі Російської федеративної демократичної республіки». Її утворення вітала Центральна Рада[13]. Свої міждержавні стосунки МНР і УНР здійснювали насамперед на основі «спільної боротьби з більшовицькою анархією на фронті і в тилу». За таких умов Центральна Рада і «Сфатул Церій» навіть відклали «до кращих часів» спірне питання про майбутнє Придунайських земель, Лівобережжя Дністра і Хотинщини, заморозивши «питання територіальних претензій один до одного до установчих зборів українських і молдавських»[14].

Про тісне співробітництво Центральної Ради і «Сфатул Церій» у листопаді — грудні 1917 р. свідчив і той факт, що перше засідання молдавського парламенту проходило 21 листопада 1917 р. в Кишиневі під охороною «національних молдавських і українських військ»[15]. Однак їх союзницькі дії виявилися нетривалими. Молдавський парламент, вірніше його керівництво (значна група депутатів-немолдаван не взяла участі в голосуванні), прийняв рішення запросити румунські війська для забезпечення «належного порядку» в Бессарабії. Королівська Румунія, яка давно претендувала на цю територію і вважала її землі власними, негайно цим скористалася. За два з половиною місяці (кінець грудня 1917 р. — лютий 1918 р.) Бессарабія була зайнята румунськими військами.

Центральна Рада сприяла румунським військам, сподіваючись на їх підтримку в боротьбі з більшовиками, але прорахувалася. Після виходу на рубежі Дністра Румунія перестала підтримувати Центральну Раду, що також претендувала на південну (Буджак) і північну (Хотинщина) частини Бессарабії. Таким чином, «заморожене» на певний час Центральною Радою і «Сфатул Церій» українсько-молдавське територіальне питання вирішилося на користь Румунії, дії якої підтримали Антанта і Центральні держави. 9 квітня 1918 р. було оголошено про об'єднання Бессарабії з «матір'ю-Румунією».

Лише тоді керівники Центральної Ради відчули себе ошуканими. 12 квітня 1918 р. на засідання Малої Ради було винесене питання про державні кордони УНР з Молдавією[16]. М. Грушевський, добре обізнаний з проблемами етнічного розселення українців у Бессарабії, переконливо довів депутатам — членам Малої Ради, що УНР має «повне право» не визнати ухвали «Сфатул Церій» і Румунії про злуку «за акт виявлення волі всіх народів, які населяють Бессарабію»[17].

Щоправда, ще 3 березня 1918 р., дізнавшись про підготовку «акту злуки», голова ради народних міністрів, міністр закордонних справ

[13] Афтенюк С. Я. Победа Советской власти в Молдавии // Великий Октябрь в судьбах молдавского народа.— Кишинев, 1968.— С. 40.
[14] Одесский листок.— 1917.— 4 нояб.
[15] Одесский листок.— 1917.— 24 нояб.
[16] Нова Рада.— 1918.— 13 квіт.
[17] Одесский листок.— 1918.— 23 апр.

В. Голубович надіслав ноту-протест урядам Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії та Румунії. В ній, зокрема, зазначалося, що «Українське Правительство вважає, що всяка зміна бувшої румунсько-російської границі, особливо в її північній і полудневій частинах, глибоко порушує політичні і економічні інтереси УНР... З огляду на те, що тепер значна частина Бессарабії зайнята румунськими військами, і питання про дальшу державну приналежність Бессарабії могло бути предметом нарад на Бухарестській мировій конференції, Правительство УНР вважає обговорення і вирішення цього питання за можливе лише при участі і за згодою Українського Правительства»[18].

Необхідно зазначити, що серед депутатів «Сфатул Церій» не було єдності щодо проголошення «акту злуки» Бессарабії з Румунією. Про це, зокрема, повідомлялося в телеграмі, надісланій 10 квітня з Кишинева на ім'я В. Голубовича комісаром Центральної Ради Ямковим. В ній говорилося: «Вчора о 8-й годині вечора молдавський парламент «Сфатул Церій» в присутності румунського голови ради міністрів Маргіпомана виніс постанову про приєднання до Румунії Бессарабії як автономної провінції. Голосували за приєднання — 86, утримались — 36, проти — 3, не було на засіданні — 13. З меншостей українська, німецька та болгарська фракції зробили заяву, що їх не уповноважено рішати такі важливі питання, а що таке питання може вирішити референдум»[19].

Запізнілі дебати в Центральній Раді навколо бессарабського питання, коли його фактично вже вирішила на свою користь королівська Румунія, були викликані, зокрема, існуванням різних поглядів на те, чи вся Бессарабія повинна належати Україні, чи тільки її північна і південна частини. Дмитро Дорошенко (член Центральної Ради, міністр закордонних справ Української держави часів гетьмана П. Скоропадського) вважав, що вимога «від'єднання» окремих частин Бессарабії від Румунії на користь УНР «тільки ускладнювала справу»[20].

13 квітня 1918 р. на засіданні Малої Ради було прийнято «Заяву румунському урядові». В ній засуджувалася «анексія» Бессарабії, а також кваліфікувалося як неправомірне рішення «Сфатул Церій» про приєднання всього краю до королівства. Таким чином, Центральна Рада не визнала «бессарабське питання вирішеним актом від 9 квітня». В другій частині заяви містився заклик до румунського уряду переглянути свою позицію щодо цієї проблеми і дати можливість вільно самовизначитися «всьому бессарабському населенню». Уряд УНР висловлював сподівання на те, «що румунський уряд найде в бессарабському питанні певний грунт для згоди, котра могла б задовольнити обидві сторони»[21]. Заяву підписали голова ради народних міністрів В. Голубович і міністр закордонних справ М. Любинський. В цілому текст заяви свідчив про те, що Центральна Рада не втрачала надію на можливість перегляду бессарабського питання, зокрема, перерозподілу території Бессарабії між УНР і Румунією за «етнографічною ознакою».

29 квітня 1918 р. Центральна Рада була розпущена німецькими окупаційними властями. Уряд П. Скоропадського, спираючись на підтримку Центральних держав, зайняв більш жорстку позицію з питання про анексію Румунією Бессарабії. Не останню роль у цьому відіграв Д. Дорошенко, який очолив міністерство закордонних справ. Він вважав, що уряд повинен «настоювати на приналежності політично-автономної Бессарабії до Української Держави, до чого вона, Україна, має всі права і чого бажає величезна більшість Бессарабії»[22]. 11 травня

[18] Робіт. газ.— 1918.— 10 берез.
[19] Нова Рада.— 1918.— 13 квіт.
[20] Дорошенко Д. Історія України (1917—1923).— Т. 2.— С. 201.
[21] Робіт. газ.— 1918.— 21 квіт.
[22] Дорошенко Д. Історія України (1917—1923).— Т. 2.— С. 205.

1918 р. було видано наказ «Про заборону вивозу товарів до Румунії і Бессарабії». «Зважаючи на те, — підкреслювалося у цьому документі, — що Бессарабія анексована Румунією і що умови політично-господарських відносин ще не встановлені, вивіз... всяких товарів в Румунію та Бессарабію, безумовно, забороняється»[23], поки не буде «врегульоване питання про долю Бессарабії, правомірність її приєднання»[24]. У ноті гетьманського уряду від 5 червня і ноті-відповіді королівського уряду від 19 червня 1918 р. були чітко викладені позиції обох сторін щодо Бессарабії. Українська держава продовжувала не визнавати анексії і прав Румунії на Бессарабію. В свою чергу, королівський уряд намагався всіляко обгрунтувати правомірність приєднання Бессарабії.

Не зумівши добитися дипломатичним шляхом згоди румунської сторони на перегляд бессарабського питання, уряд гетьмана П. Скоропадського перейшов до економічних санкцій. Однак «митна війна», оголошена гетьманщиною королівської Румунії, тривала недовго. Наприкінці літа 1918 р. до Києва приїхала румунська місія, яка обговорювала й питання про кордони між Українською державою і Румунією[25].

Листопадова революція в Німеччині спричинила крах маріонеткового гетьманського режиму. Тим часом королівська Румунія зосередила на правому березі Дністра прикордонні війська і створила там ряд митних пунктів, що фактично свідчило про перенесення її державного кордону. Крім того, після виведення в листопаді 1918 р. австро-німецьких військ з північної частини Хотинщини румуни захопили всю Північну Буковину, тобто суто українські землі. 10 грудня 1918 р. румунський король ліквідував «Сфатул Церій», а Бессарабію оголосив провінцією.

Директорія, яка прийшла до влади після втечі гетьмана Скоропадського, вирішила не ускладнювати стосунки з Румунією. З цією метою її керівники не ставили питання про Бессарабію. Таким чином, державні кордони Румунії з Україною залишилися незмінними аж до 1940 р.

Позиція радянських урядів Росії і України стосовно анексії Бессарабії була однозначною. Вони неодноразово висловлювали різкі протести проти «загарбницьких дій» королівської Румунії. Це питання досить грунтовно висвітлено українськими та молдавськими історикаами[26]. Зазначимо лише, що протягом 1918—1920 рр. очолюваний В. І. Леніним Раднарком Радянської Росії здійснив ряд дипломатичних і військових заходів, спрямованих на повернення Бессарабії. Однак внутрішнє і міжнародне становище Радянської Росії не дало їй можливості в період громадянської війни позитивно вирішити бессарабське питання.

Після закінчення громадянської війни постало питання про нормалізацію внутріполітичного життя в Країні Рад. Неабияке значення для налагодження діяльності державних установ радянських республік мало визначення їхніх кордонів.

Кордони між Україною та іншими радянськими республіками були зафіксовані в підписаному 25 лютого 1919 р. «Договорі про кордони». Не визнаючи територіальних змін, здійснених урядами попередніх

---

[23] Державний вісник.— 1918.— № 2.— 11 трав.

[24] Одесский листок.— 1918.— 27 июня.

[25] Дорошенко Д. Історія України (1917—1923).— Т. 2.— С. 206.

[26] Антонюк Д. И., Афтенюк С. Я., Есауленко А. С., Иткис М. Б. Предательская роль «Сфатул церий».— Кишинев, 1960; Березняков Н. В. Борьба трудящихся Бессарабии против интервентов в 1917—1920 гг.— Кишинев, 1957; Есауленко А. С. Социалистическая революция в Молдавии и политический крах буржуазного национализма (1917—1918).— Кишинев, 1977; Лазарев А. М. Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос.— Кишинев, 1974; Нерушимая дружба украинского и молдавского народов в период социализма.— Киев, 1980; та ін.

державних формувань на Україні, Радянський уряд фактично визнав державними адміністративні кордони українських земель, що існували у складі Російської імперії, тобто її дев'яти колишніх губерній: Київської, Херсонської, Подільської, Волинської, Харківської, Полтавської, Чернігівської, Катеринославської і Таврійської.

Але в цьому договорі не враховувалися всі місця компактного розселення української людності. Адже значна кількість українців мешкала в прикордонних районах Гомельщини, Брянщини, Курщини, Воронежчини, Дону, Північного Кавказу, що входили до складу РСФРР. Палке бажання населення цих територій приєднатися до УСРР знаходило вияв не тільки у численних заявах, а й у відповідних рішеннях, прийнятих органами місцевої влади. Так, у 1920 р. за входження до складу України недвозначно висловилися з'їзди Рад Коров'яківської та Кульбакінської волостей Рильського повіту Курської губернії, Ново-Вознесенської, Успенської, Грайворонської волостей Путивльського повіту та багатьох інших[27]. У спільній постанові Ново-Оскольського, Корочанського та Білгородського повітових виконкомів, на території яких мешкало майже 650 тис. чол., зокрема, зазначалося, що «ще в 1917—1918 роках місцеве населення одностайно висловилося на користь приєднання до Харківської губернії, і тільки німецька окупація України перервала подальше здійснення цього народного бажання»[28].

Враховуючи численні побажання українського населення, що проживало в прикордонній смузі РСФРР, уряд України запропонував ЦВК Союзу РСР у 1924 р. проект врегулювання зовнішніх кордонів УСРР. В ньому зазначалося, що «необхідність зміни існуючих державних кордонів продиктована цілою низкою причин як адміністративного, економічного, так і політичного характеру»[29]. Цей документ складався з двох частин. У першій обгрунтовувалася необхідність зміни кордонів у зв'язку з реформою адміністративного і територіального поділу, що розпочалася в 1923 р. і передбачала створення областей, округів і районів замість існуючих губерній, повітів і волостей.

При створенні нових адміністративно-територіальних одиниць керувалися принципом їх економічної доцільності. Зважаючи на це, уряд України запропонував передати Мінській губернії БСРР частину Словечанської і Юровської волостей Коростенського повіту Волинської губернії, оскільки ці території відповідали природно-історичним і економічним умовам Білорусії. В свою чергу, враховуючи тяжіння населення до відповідних економічних центрів України, пропонувалося включити до складу Чернігівської губернії УСРР Семенівську волость Новозибківського повіту Гомельської губернії (в той час вона входила до РСФРР) та частину волостей Севського повіту Брянської губернії[30].

Спираючись на дані переписів населення 1897, 1920 та частково 1922 рр., український уряд запропонував передати республіці ряд повітів Курської та Воронезької губерній, населених переважно українцями. Так, у 1922 р. в цих губерніях мешкало понад 1704 тис. українців. Територіями їх суцільного розселення були Грузчанська, Глушецька, Козачанська, Миколаївська, Нововоскресенська волості Путивльського, Глушанівська, Кобильська, Суханівська Рильського, Борисівська, Високівська, Іванова, Червоно-Яругська Грайворонського повітів Курської губернії, де українці становили понад 90% населення[31]. На Воронежчині українське населення компактно проживало в Бірюченському, Богучарському, Бобровському, Павлівському та деяких інших повітах[32].

У зв'язку з цим уряд України запропонував встановити новий кор-

[27] ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 1, спр. 320, арк. 39; спр. 321, арк. 13, 53.
[28] Там же, спр. 320, арк. 39.
[29] Там же, оп. 2, спр. 331, арк. 2—6.
[30] Там же, арк. 2 зв.
[31] Там же, арк. 4 зв.
[32] Там же, арк. 3 зв., 4 зв.

дон із заходу на схід від меж Чернігівської губернії по річці Сейм трохи на схід від Суджі, далі на південний схід до Бєлгорода, західніше Бєлгорода і на південний схід до існуючого кордону УСРР. Починаючи з 8 меридіана в північно-східному напрямі кордон мав проходити трохи на схід від Валуйська і далі на північ від Корочі, змінюючи поступово напрям на північний схід та від залізниці Новий Оскол — Єлець на південь до села Успенського, потім на північний схід, охоплюючи більшу частину Острозького повіту до меж Калачаївського повіту, звідси на південь західніше Павлова до східного кордону Россошанського повіту, потім на південний схід, північніше села Новий Мамон і до кордону Воронезької губернії[33].

Однак така конфігурація кордону мала суттєвий недолік. Порушувалися економічні зв'язки населення Бєлгородського, Корочанського і Валуйського повітів з Харківською губернією, до якої воно тяжіло, і виникали певні труднощі в здійсненні адміністративної реформи. Тому уряд пропонував для об'єднання південно-західної частини Валуйського повіту Воронезької губернії з рештою його території, що мала відійти до України, та випрямлення кордону в межах Корочанського повіту Курської губернії провести його трохи на захід від Корочі в південно-західному напрямку по етнографічній лінії україно-російського розселення до меж Бєлгородського повіту[34].

Для розгляду представленого проекту Союзний ЦВК створив паритетну комісію, до якої увійшли по два представники УСРР, РСФРР та БСРР. Очолив її голова ЦВК Білорусії О. Черв'яков. Комісія визначила, що головним принципом при встановленні кордонів між радянськими республіками є етнографічний. Поряд з цим підкреслювалося, що необхідно враховувати економічне тяжіння населення та зручність адміністративно-територіального поділу спірних територій. Вона запропонувала розглянути представлений Україною проект на засіданнях Президій ЦВК РСФРР та БСРР[35]. Після численних консультацій та бурхливих обговорень комісія виробила компромісний варіант.

Однак всупереч декларованій сталінській дружбі народів це був досить болісний процес. У доповідній записці в Політбюро ЦК КП(б)У член союзної паритетної комісії від України, голова Центральної адміністративно-територіальної комісії ВУЦВК О. Буценко писав: «Загальну затримку у врегулюванні кордонів і незакінченість проробки цього питання необхідно пояснити виключно недоброзичливим, а почасти і ворожим (з боку представників Північно-Кавказького краю) відношенням представників РСФРР. Перш за все це було помітно по поведінці представників РСФРР на засіданні союзної паритетної комісії, як-то: явне небажання розглядати проект УСРР, зухвалий тон, демонстративне залишення представниками Курської і Воронезької губерній залу засідань, посилання на недостатню підготовку до розгляду проекту УСРР, в той час як представники РСФРР мали на руках цілком опрацьовані Курським і Воронезьким губвиконкомами доповідні записки, ...посилання на те, що розмовна мова населення російська і, нарешті, вживання термінів «малорос» і «великорос»[36].

Проект, запропонований Україною, зазнав значних змін. Однак досягти спільної мови з делегацією РСФРР все ж не вдалося, і О. Черв'яков передав його на розгляд Політбюро ЦК ВКП(б), де проект постанови союзної паритетної комісії зазнав дальших змін. За рішенням Політбюро до складу УСРР мали бути включені лише Семенівська волость Новозибківського повіту Гомельської губернії, с. Зноб Трубчевського повіту, ряд населених пунктів Севського повіту та Путивльський повіт, Криничанська волость Суджанського повіту і південна

[33] Там же, арк. 6.
[34] Там же.
[35] Архів ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 54, арк. 244—245.
[36] ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 3, спр. 2524, арк. 12 зв.

частина Муромської волості Курської губернії, а також Троїцька волость і частина Уразівської волості Валкського повіту Воронезької губернії[37]. Це рішення з доповненнями і уточненнями було покладено в основу прийнятої 16 жовтня 1925 р. постанови ЦВК СРСР «Про врегулювання кордонів Української Соціалістичної Радянської Республіки з Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою і Білоруською Соціалістичною Радянською Республікою»[38].

Один з розділів постанови стосувався територіального розмежування між УСРР та Північно-Кавказьким краєм РСФРР. Ця проблема виникла наприкінці 1923 р., коли крайовий виконком почав наполягати на приєднанні Таганрозького і Шахтинського округів. Не знайшовши підтримки в Політбюро ЦК КП(б)У, представники крайвиконкому звернулися до ЦК ВКП(б). Незважаючи на недостатню етнографічну і економічну обгрунтованість, ці вимоги були задоволені ЦК ВКП(б), а потім і ЦВК Союзу РСР*.

За вищезгаданою постановою до УСРР була приєднана територія, на якій мешкав 278 081 чол., і водночас до складу інших республік передано колишню територію України з населенням 478 909 чол.[39] Поза межами республіки на спірній території залишилася значна кількість українців. Для втілення в життя постанови ЦВК СРСР було створено спеціальну комісію, очолювану Тер-Габріеляном, а на місцях — 8 приймально-здавальних комісій, які мали вирішувати майнові та фінансово-бюджетні питання[40]. До їх складу входили представники всіх заінтересованих сторін.

Передачу територій планувалося закінчити до 1 березня, але цей строк виявився нереальним внаслідок протидії деяких місцевих органів влади Курської та Воронезької губерній. Всупереч рішенням центральних органів вони вивозили майно, що повинно було залишитися на території, яка передавалася УСРР, увільняли з роботи працівників. У зв'язку з цим Голова ЦАТК ВУЦВК О. Буценко змушений був навіть звернутися з листом до секретаря ЦВК Союзу РСР А. С. Єнукідзе, в якому, зокрема, зазначав: «1) Товариші з місцевих парторганів і повітових парткомів РСФРР відкликають кращі партійні сили з тієї території, що відходить до УСРР...; 2) Знімають деякий науковий і технічний персонал, зокрема, землемірів, агрономів і т. д.; 3) Часто доходять до повного абсурду, вивозять деякі матеріали, в тому числі і мідні дзвони, про що свідчить телеграма нашого уповноваженого»[41]. Розв'язання спірних питань затягувалося ще й тому, що представники РСФРР, зокрема Північно-Кавказького краю, висували різного роду фінансові й майнові контрпретензії, у переважній більшості необгрунтовані.

Іноді мали місце навіть спроби дискредитувати саму ідею приєднання територій до УСРР. Так, член приймально-здавальної комісії Путивльського повіту С. Пашковський повідомляв ВУЦВК, що «партійні і радянські органи РСФРР цьому стремлінню населення (приєднатися до України. — *Авт.*) перешкоджають, аж до заборони приймати постанови і зняття працівників, які проявляють в цьому ініціативу. Так, наприклад, під час приймки території ми зустрілися з ненормальним відношенням до українізації населення і апарату. Повсюди була пущена плітка, що буде проведена суцільна українізація населен-

[37] Там же, арк. 11.
[38] Известия.— 1925.— 16 окт.
* За даними перепису населення 1926 р., в Північно-Кавказькому краї проживало 46 897 українців (39,6% загальної кількості населення), а в таких округах, як Таганрозький і Донецький, відповідно, 71,5% та 55,1% (ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 3, спр. 2523, арк. 13).
[39] ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, спр. 3144, арк. 158.
[40] Там же, оп. 3, спр. 2524, арк. 11 зв.
[41] Там же, спр. 620, арк. 17.

ня і що всі, хто не знає української мови, будуть вислані за межі УСРР»[42].

Недостатня розробка окремих пунктів постанови ЦВК СРСР призводила до виникнення нових територіальних суперечок. Інколи справа доходила навіть до курйозів. Наприклад, у районі залізничної станції Чортково Таганрозького округу Північно-Кавказького краю кордон проходив по залізничній колії, внаслідок чого станційний будинок був на території РСФРР, а пакгаузи — на території УСРР[43].

Отже, прийняття ЦВК СРСР цієї постанови не дало змоги остаточно вирішити питання про справедливе територіальне розмежування, в основу якого були б покладені етнографічний принцип та економічна доцільність. Про це свідчили численні звернення українського населення до радянських і партійних органів, до ВУЦВК і ЦВК Союзу РСР з проханням встановити державні кордони, враховуючи національні інтереси трудящих прикордонної смуги. У травні 1927 р. до ЦК ВКП(б) надійшла доповідна записка з цього питання, складена в ЦК КП(б)У. Спираючись на дані перепису населення 1926 р., ЦК КП(б)У зазначав, що «до цього часу на безпосередньо прилеглій до УСРР території РСФРР залишилося українського населення понад 2 млн., яке розташоване компактними масами в Курській і Воронезькій губерніях та Північно-Кавказькому краї»[44]. У зв'язку з цим він запропонував передати Україні не тільки відповідні райони Курщини і Воронежчини, заселені переважно українцями, а й повернути їй Шахтинський та Таганрозький округи, включені до складу РСФРР відповідно до постанови ЦВК СРСР від 16 жовтня 1925 р. Така позиція підкріплювалася не тільки етнографічними даними, а й економічними розрахунками, природно-кліматичними умовами. Підкреслювалося, наприклад, що поклади кам'яного вугілля в басейні річки Калитви, свідчать, що Донецький округ Північно-Кавказького краю РСФРР є ніби природним продовженням Донецького вугільного басейну. В той же час відторгнення Донецького та Шахтинського округів від УСРР штучно ділить господарську одиницю — Донбас — між двома республіками, перешкоджаючи нормальній роботі вугільних підприємств і металургійних заводів цього регіону[45].

ЦК КП(б)У звертав також увагу ЦК ВКП(б) на грубі порушення в національно-культурному будівництві, кваліфікуючи їх як перекручення національної політики партії щодо українського населення[46]. Хоча в доповідній записці не наводилися конкретні дані, їх достатньо є в інших архівних джерелах. Так, з 56 033 юних українців, які навчалися у 1924/25 навчальному році в школах Курської губернії, освіту рідною мовою здобували лише 345, або 0,6%. На селі діяли тільки 3 українські школи. А у 1926/27 році передбачалося відкрити 43 школи I ступеня, в яких мали навчатися 5880 дітей, причому викладання українською мовою планувалося вести лише в перший рік навчання. Шкіл II ступеня мали відкрити лише 3, хат-читалень — 22 і лікнепів — 51. Загалом вони були розраховані на 3700 чол.[47]. Проте це не давало можливості всім українським дітям здобувати освіту рідною мовою.

Незважаючи на неодноразові звернення українського уряду, ЦК КП(б)У, населення прикордонних територій до центральних радянських і партійних органів, питання про справедливе встановлення північно-східних кордонів України в той час не було вирішене.

Процес державно-територіального розмежування між Україною та сусідніми радянськими республіками, який розгорнувся в середині 20-х

[42] Там же, оп. 2, спр. 3256, арк. 5.
[43] Там же, оп. 3, спр. 604, арк. 1.
[44] Там же, оп. 2, спр. 3144, арк. 158.
[45] Там же, арк. 162.
[46] Там же.
[47] Там же, оп. 3, спр. 622, арк. 17.

років, охопив і південно-західну частину УСРР. В жовтні 1924 р. було утворено у складі УСРР Молдавську Автономну Соціалістичну Радянську Республіку. Підготовча робота по утворенню МАСРР, що розпочалася в лютому 1924 р., включала й вирішення питання національно-державного і територіального розмежування. Молдавська АСРР створювалася на Лівобережжі Дністра, на територіях тодішніх районів Одеської та Подільської губерній, що входили до складу України і де частину населення становили етнічні молдавани.

Встановленням точної кількості жителів молдавської національності на Лівобережжі Дністра, обстеженням місць їх компактного розселення займалася Центральна адміністративно-територіальна комісія при ВУЦВК (ЦАТК). Водночас до цієї роботи були залучені молдавські секції при Одеському губкомі партії, губвиконкомі, відповідних окружкомах і окрвиконкомах, НКВС УСРР, Конституційна комісія й Комісія національних меншостей при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітеті.

Серед громадських організацій слід виділити «ініціативну групу» по утворенню МАСРР, очолювану Г. Котовським, до складу якої входили командири та червоноармійці 2-го кавкорпусу, дислокованого в Придністров'ї[48], та «ініціативну групу» румунського інтернаціоналіста І. Діку, яка складалася з 25 студентів румунського сектора Комуністичного університету національних меншостей Заходу. Остання влітку 1924 р. вивчала становище молдавського населення Придністров'я. І. Діку належала ідея «про юридичне включення» до складу МАСРР території Бессарабії[49].

Статус національно-державних утворень визначався, як правило, залежно від чисельності етнічного населення і території, на якій воно компактно проживало. Однак для позитивного розв'язання бессарабського питання необхідно було створити на Лівобережжі Дністра Молдавську автономну республіку. Тому в даному разі було вирішено певною мірою відступити від згаданих принципів. Пояснюючи таке рішення, Голова Раднаркому України В. Чубар на III сесії ВУЦВК у жовтні 1924 р. зазначав: «Нам довелося вирішувати питання про те, чи потрібно встановлювати границі нової області так, щоб в ці кордони не попали села й райони, де населення в більшості російське чи українське. І ми прийшли до висновку, що все ж ці райони повинні бути віднесені до новостворюваної автономної Молдавської Республіки, виходячи з тих міркувань, що необхідно молдавському народу, молдавським трудящим дати можливість встановити такі кордони своєї адміністративної одиниці, які б забезпечували нормальний економічний і культурний розвиток, щоб всі райони, які економічно зв'язані між собою, були цілком включені до меж цієї автономної республіки»[50].

12 жовтня III сесія ВУЦВК прийняла постанову «Про утворення Автономної Молдавської СРР». До її складу увійшла частина Балтського округу (Рибницький, Бірзульський, Олексіївський, Ананьївський та Ставровський райони повністю і частини Крутянського, Балтського і Валегоцуловського районів) Подільської губернії та Одеського округу (Дубоссарський, Григоріопольський, Тираспольський і Слободзейський райони) Одеської губернії і ряд населених пунктів Тульчинського округу Подільської губернії[51]. Таким чином, у МАСРР налічувалися 582 населені пункти, об'єднані в 126 сільрад, де проживало 419 238 чол. Склад її населення був багатонаціональним: молдавани — 183 285 чол. (48,7%), українці — 146 981 чол. (34,2%), росіяни — 35 443 чол.

---

[48] Репида А. Образование Молдавской АССР.— Кишинев, 1974.— С. 90.

[49] Архів ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 20, спр. 1821, арк. 7.

[50] III сесія Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету VIII скликання, 8—12 жовтня 1924 р.— Харків, 1925.— С. 163—164.

[51] Репида А. Указ. соч.— С. 111.

(7,9%), євреї — 28 321 чол. (5,1%), німці — 10 867 чол. (2,1%), болгари — 6494 чол. (1%), поляки — 0,3%, інші — 0,7%[52].

Включення до складу МАСРР районів Лівобережжя Дністра, де молдавське населення не становило більшості, дало можливість забезпечити відповідний державний статус нової автономної республіки і створило сприятливі умови для порівняно швидкого розвитку її економіки і культури. Крім цього, юридично до складу Радянської Молдавії була включена територія Бессарабії, яка з 1918 р. перебувала в складі королівської Румунії.

Кордони новоствореного національно-державного формування були визначені 11 жовтня на засіданні Раднаркому України. За його рішенням вони мали проходити по лінії: «1) З південного заходу по північно-західному кордону сіл Грушки і Окниці Велико-Косницького району Тульчинського округу Подільської губернії, йдучи потім по кордонах Кам'янського району Тульчинського округу Подільської губернії, залишаючи в стороні село Болгани і містечко Загнитків, йдучи далі в напрямку сіл Писарівки, Петрован Крутянського району Балтського округу Одеської губернії, йдучи далі в напрямку станції Борщі і сіл Педерим, Посіцели, Йосипівки. 2) Зі сходу — по східному кордону села Михайлівки в напрямку М. Ананьївки, Валегоцулова, Антонівки, Оленівки, Новоолександрівки, слободи Плоської, Греденіци, м. Тирасполь, хутора Слободзейського, далі по Кучурганському лиману через озеро Плоське в напрямку на хутір с. Троїцьке»[53]. Ця лінія кордону МАСРР з УСРР вважалася тимчасовою.

Для завершення розмежування III сесія ВУЦВК створила паритетні комісії, до складу яких увійшли представники губвиконкомів Одеської та Подільської губерній і Революційного комітету МАСРР. Останньому належала вся повнота влади в республіці до скликання I Всемолдавського з'їзду Рад.

В результаті уточнення кордонів, здійсненого паритетними комісіями, 21 листопада 1924 р. Президія ВУЦВК розглянула питання про включення м. Балти і частини Балтського району до складу МАСРР. Напередодні це ж питання обговорювалося Раднаркомом України. Було визнано «принципово необхідним» розформувати Балтський округ і приєднати окремі його райони до МАСРР, а питання про приєднання всього Балтського району і м. Балти виносилося на наступне засідання Раднаркому, яке мало відбутися 22 листопада. За ці дні Укрдержплан і ЦАТК підготували відповідні документи, в яких обгрунтовувалася доцільність «з етнографічної, політичної і господарської точок зору» приєднання м. Балти і Балтського району до Молдавської АСРР[54]. 26 листопада 1924 р. Президія ВУЦВК прийняла постанову «Про скасування Балтського округу Одеської губернії і про передання м. Балти і Балтського району до складу МАСРР і про районування деяких районів Балтського округу»[55].

Процес формування території МАСРР на Лівобережжі Дністра, уточнення її кордонів з Радянською Україною тривав майже до кінця 1926 р. У вересні 1926 р. ВУЦВК та РНК УСРР прийняли постанову «Про врегулювання кордонів Автономної Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки», в якій вказувалися пункти прикордонних з МАСРР районів України, що передавалися автономній республіці: «1. Передати село Болгани Піщанського району і село Нижню Слободку Велико-Косницького району Тульчинського округу до складу Кам'янського району АМСРР. 2. Передати Сербську, Кодимську, Французьку і Будейську сільські Ради Тульчинського округу до складу Крутянського району АМСРР. 3. Передати села Івано-Богословку, Шайки,

[52] Архів ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 20, спр. 1821, арк. 32 зв.
[53] ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, спр. 1815, арк. 20.
[54] Там же, ф. 2, оп. 3, спр. 255, арк. 3, 12.
[55] Там же, ф. 1, оп. 2, спр. 1815, арк. 41.

Милолюбівку, Стару і Нову Андріянівку Одеського округу до складу АМСРР. 4. Село Грабарівку Піщанського району Тульчинського округу вважати в складі Кам'янського району АМСРР»[56–57]. Після ряду уточнень до складу МАСРР увійшли 11 районів Лівобережжя Дністра (Слободзейський, Тираспольський, Григоріопольський, Дубоссарський, Рибницький, Кам'янський, Крутянський (Кодимський), Бірзульський (Котовський), Балтський, Ананьївський, Красноокнянський).

Склад населення автономної республіки, як зазначалося вище, був багатонаціональним, хоча протягом 1924—1926 рр. у ньому відбулися певні зміни. За даними О. Репіди, молдавани становили 34,2% загальної чисельності населення республіки, українці — 50,4, росіяни — 5,7, євреї — 4,8, інші національності (їх було понад 40) — 4,9%. Всього на території МАСРР, яка становила 8,1 тис. кв. км, проживало 545 500 чол.[58]. У збірнику «Молдавия: Статистические материалы» наведено дещо інші дані. Там, зокрема, вказується, що у 1926 р. в МАСРР проживало 30,1% молдаван, 48,5% українців, 8,5% росіян, 8,5% євреїв, 4,4% представників інших національностей[59]. Таким чином, наприкінці 1926 р. було в основному завершене територіальне розмежування між МАСРР і УСРР, у складі якої вона перебувала до 1940 р.

Останні зміни в лінію кордонів України були внесені на початку другої світової війни, коли Румунія вивела свої війська з Бессарабії та Північної Буковини, а Червона Армія вступила на територію Західної України. В результаті останньої акції у вересні 1939 р. західний кордон України став проходити по так званій «лінії Керзона».

В 20 — 30-ті роки бессарабське питання було каменем спотикання у відносинах між Радянським Союзом та Румунією. На політичній карті СРСР Бессарабія зображувалася як складова частина нашої країни. Отже, Радянський Союз залишав за собою право остаточного вирішення бессарабського питання. У тогочасній напруженій обстановці, яка особливо загострилася в Європі з початком другої світової війни, сталінському керівництву вдалося завдяки підписаному 23 серпня 1939 р. радянсько-німецькому договору про ненапад, а також «Договору про дружбу і кордон» від 28 вересня 1939 р. вирішити ряд питань щодо розширення кордонів СРСР. Таким чином, створилися реальні умови для возз'єднання право- і лівобережжя Дністра у складі єдиної молдавської національної державності.

26 і 27 червня 1940 р. румунському уряду були направлені ноти, в яких пропонувалося «негайно переглянути бессарабське питання з метою мирного його розв'язання». 28 червня частини Південної групи радянських військ під командуванням генерала армії Г. К. Жукова вступили на територію Бессарабії і Північної Буковини, а 3 липня 1940 р. закрили державний кордон СРСР.

Приєднання Бессарабії до СРСР і входження її до складу МАСРР зумовили перетворення останньої в союзну республіку. Питання про утворення Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки було винесено на розгляд VII сесії Верховної Ради СРСР (1—7 серпня 1940 р.). Воно обговорювалося разом з питанням про територіальне розмежування МРСР з УРСР. З одного боку, це було викликано тим, що Молдавська РСР створювалася на базі МАСРР. З другого боку, територія приєднаної до СРСР Бессарабії включала повіти колишньої Бессарабської губернії, де компактно проживало значне за чисельністю українське населення, що тяжіло за своїми національно-культурними традиціями до України. На це звернув увагу Голова Раднаркому МАРСР Т. А. Константинов, який 2 серпня виступив на спільному засіданні Ради Союзу і Ради Національностей. Він, зокрема, підкреслив, що, вирішуючи питання «про новий державний устрій молдавського народу,

[56–57] Вісті ВУЦВК і ХГВК.— 1926.— 12 жовт.
[58] Репида А. Указ. соч.— С. 112.
[59] Молдавия: Статистические материалы.— Балта, 1928.— С. 221.

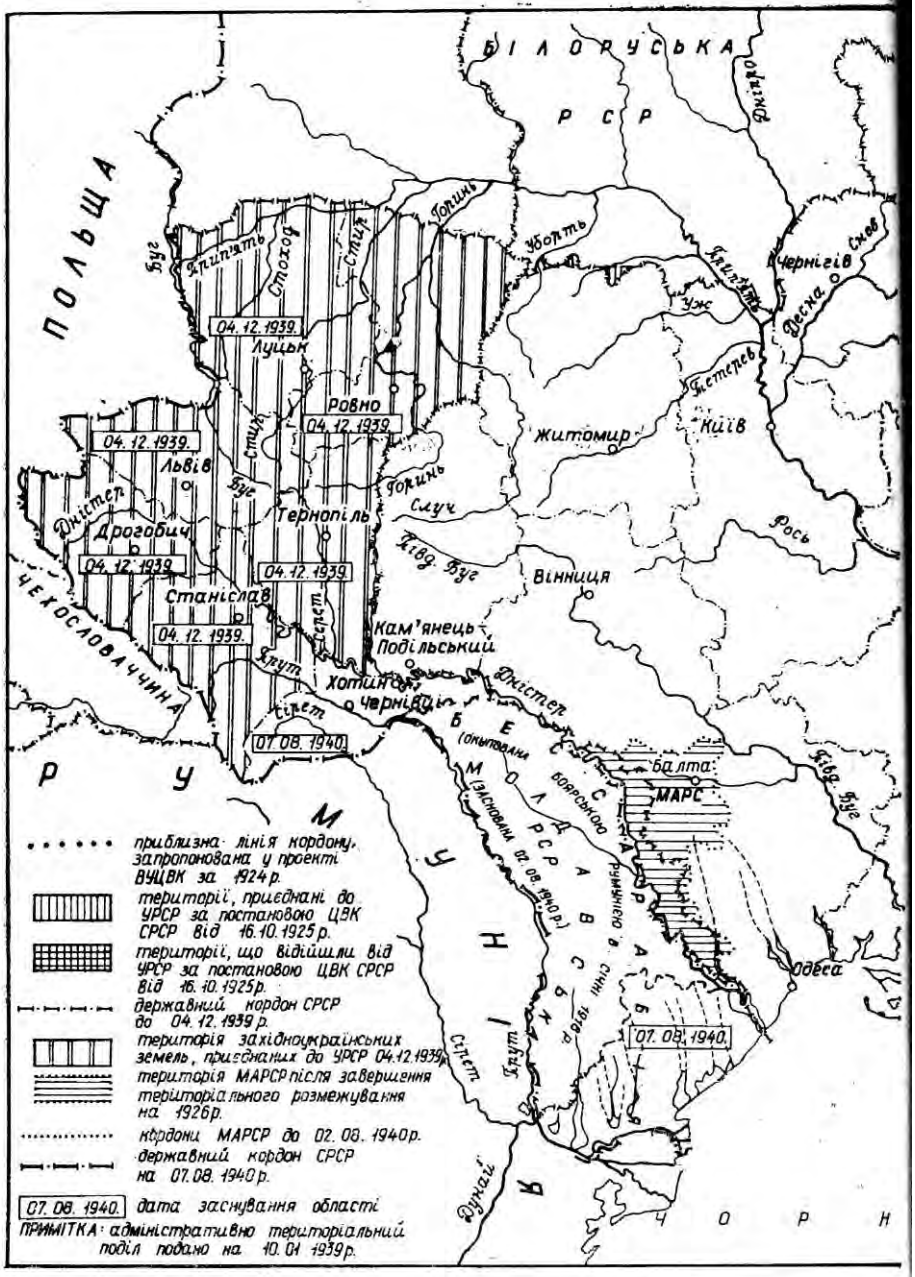

не можна не враховувати інтереси значного за чисельністю українського населення, яке проживає компактними масами в деяких районах Бессарабії, що територіально прилягають до Української РСР... У північній частині Буковини і в Акерманському, Ізмаїльському й Хотинському повітах переважає українське населення, яке за своїми мовними та національно-побутовими особливостями нічим не відрізняється від населення Української РСР». Т. Константинов запропонував передати ці повіти до складу УРСР[60].

2 серпня 1940 р. Верховна Рада СРСР прийняла Закон про утворення Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки. Однак у ньому не було детального опису кордонів між УРСР і МРСР, а лише

[60] Седьмая сессия Верховного Совета СССР. 1—7 августа 1940 г.: Стенографический отчет.— М., 1940.— С. 42—43.

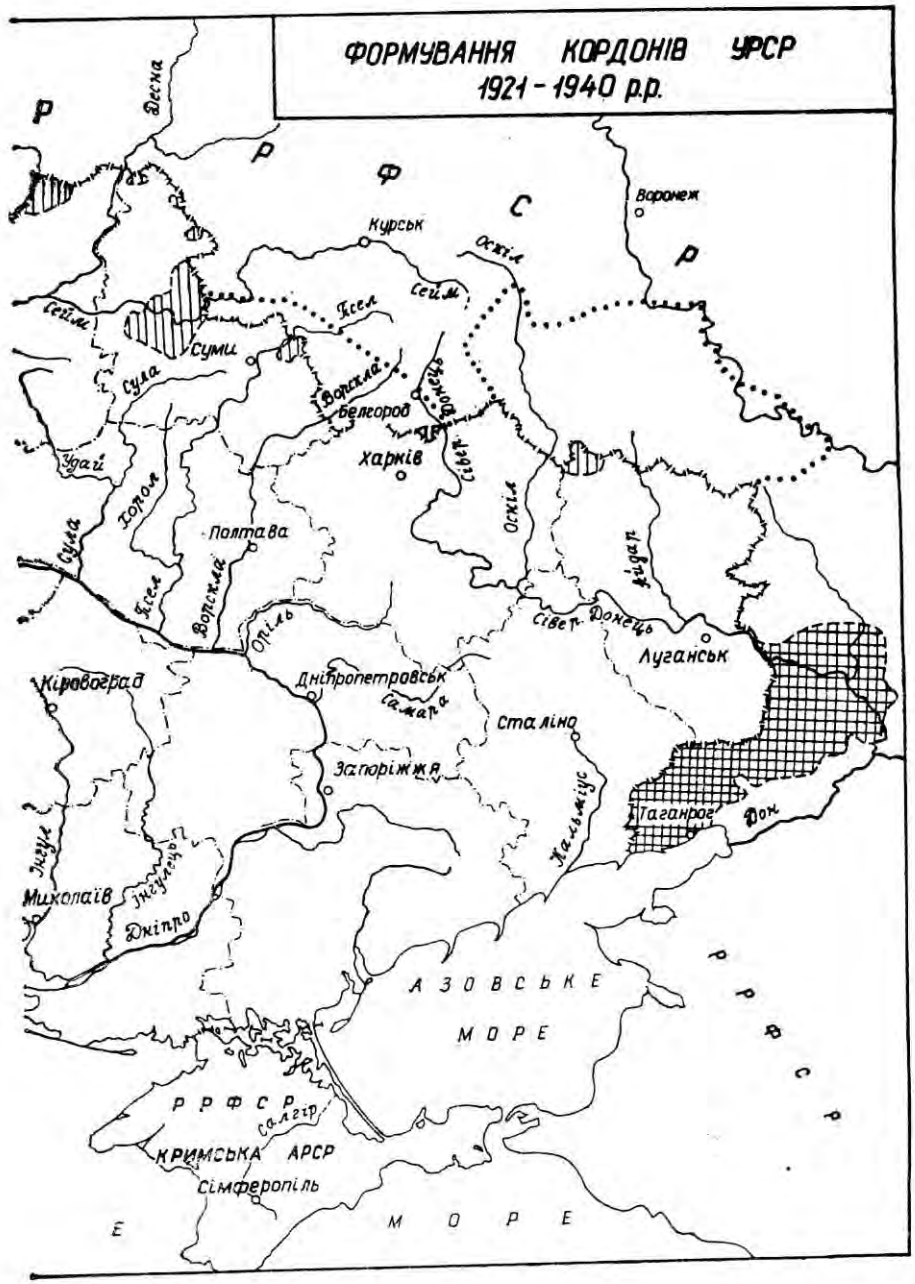

вказувалися територіально-адміністративні одиниці, які входили до складу нової союзної республіки. Зокрема, до неї увійшли Кишинівський, Кагульський, Оргіївський, Бельцький, Бендерський і Сороцький повіти Бессарабії, Тираспольський, Рибницький, Дубоссарський, Григоріопольський, Слободзейський і Кам'янський райони Молдавської АРСР, загальна площа яких становила 34 тис. кв. км з населенням 2 646 954 чол.[61].

Колишні райони МАРСР — Ананьївський, Балтський, Валегоцуловський, Кодимський, Краснокняжський, Піщанський і Чернянський, де переважало українське населення, залишилися в складі України.

[61] Карлов А. А. Молдавская ССР — суверенное советское государство в составе СССР.— Киев, 1968.— С. 87.

До УРСР відійшли також Ізмаїльський, Акерманський і Хотинський повіти Бессарабії, переважну частину населення яких становили українці і росіяни[62]. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 7 серпня 1940 р. в складі УРСР було створено Чернівецьку й Акерманську області. Хотинський повіт увійшов до Чернівецької області, а Акерманський та Ізмаїльський — до Акерманської, яка у грудні 1940 р. була перейменована в Ізмаїльську.

Визначення кордону між УРСР і МРСР тривало майже три місяці. На основі підготовлених представниками урядів України і Молдавії матеріалів Верховна Рада Союзу РСР прийняла 4 листопада 1940 р. Указ «Про встановлення кордону між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Молдавською Радянською Соціалістичною Республікою». Згідно з цим документом кордон між УРСР і МРСР проходив від р. Прут по території Хотинського повіту між населеними пунктами Мамалига і Крива, причому с. Мамалига входило до складу МРСР, а с. Крива — до складу УРСР; далі кордон йшов у напрямку населених пунктів Липкани (МРСР) і Кишла Замжієва (УРСР); огинаючи Кишлу Замжієву, кордон проходив між населеними пунктами Зелена (УРСР) і Медвежа (МРСР) до населеного пункту Ларга (МРСР), між населеними пунктами Павлівка і Катюжани, з одного боку, і Лукачани, — з другого, залишаючи останній у складі УРСР, а перші дві — в складі МРСР, далі між населеними пунктами Болбока (МРСР) і Мендиківці (УРСР), потім між населеними пунктами Гвоздовці і Клокушна (МРСР) і Секуряни (УРСР), далі по кордону Хотинського повіту до річки Дністер і далі по березі Дністра до колишнього кордону Вінницької області, до кордону Кам'янського району Молдавської РСР; далі по кордону Кам'янського району МРСР, перетнувши р. Вільшанка, і в напрямку населеного пункту Нижня Слободка (УРСР), далі населені пункти Кисирня і Болгани (УРСР) і по кордону того ж Кам'янського району в напрямку на населений пункт Олексіївка (УРСР), далі по кордону Рибницького району МРСР до населеного пункту Василівка (МРСР) на північ у напрямку населеного пункту Котовці (УРСР), далі між населеними пунктами Крути (УРСР) і Плоть (МРСР) до населених пунктів Мойна, Семенівка (УРСР), Бурштени (МРСР), Тимків, Домниця (УРСР) і Ковбасна (МРСР), далі до населених пунктів Кругляки, Станіславка, Семка (УРСР); далі по колишньому кордону Рибницького і Дубоссарського районів МРСР до населених пунктів Нестерово (УРСР) і до населеного пункту Нова Маловата (УРСР), далі до населеного пункту Бурка (УРСР), далі по колишньому кордону Григоріопольського району до населеного пункту Ново-Олександрівка (УРСР), далі в напрямку на населений пункт Сава і Нові Бутори (УРСР) і по кордону Тираспольського району до населених пунктів Плоське, Слов'яно-Сербівка і Гребінки (УРСР), далі по кордону Тираспольського району до населеного пункту Милолюбівка, залишаючи його, а також населені пункти Ново-Красне, Івано-Бузинівка, Степанівка, Павлівка, Кучурган, Трудуголок і Івано-Миколаївка в складі УРСР; далі по кордону Тираспольського і Слободзейського районів МРСР до р. Дністер і по березі Дністра до населеного пункту Паланка (МРСР), далі в напрямку на населені пункти Степанівка і Волонтирівка (МРСР); далі між населеними пунктами Копчак (МРСР) і Олександрівка (УРСР) і в напрямку на населений пункт Струдзяни (МРСР) і далі до населеного пункту Петрівка (Чача) (УРСР), далі до населених пунктів Петрешти, Куруджика, Сабаніївка і Колачени (УРСР), далі по кордону Акерманського повіту до стику кордонів Акерманського, Бендерського і Кагульського повітів; далі до населених пунктів Тараклія, Татаркончак (МРСР) і по кордону Ізмаїльського повіту до кордону Ренійської волості; далі на населені пункти Куза-

[62] Сборник законов СССР (1938—1961).— М., 1961.— С. 31.

Вода (Хаджи-Абдул), Етулія, Чишмікіой і Джуржулешти (МРСР) до р. Прут[63].

В результаті уточнення кордонів між УРСР і МРСР до складу останньої знову було передано Волонтирівський район, значну частину Олонештського та Вулканештського районів Акерманської області, Єдинецький, Бричанський, Липканський і частину Окницького районів Чернівецької області.

Наведений вище детальний опис лінії кордону між УРСР і МРСР, а також факт передачі до Молдавської РСР окремих районів Акерманської і Чернівецької областей, населених переважно молдаванами, свідчать про важливість роботи, проведеної урядами обох республік, їх взаєморозуміння при вирішенні питань державно-територіального розмежування. Узаконена указом від 4 листопада 1940 р. лінія кордону між Україною і Молдавією формувалася на основі максимального врахування ареалів етнічного розселення українців і молдаван. Цікаво, що при детальному вивченні кордонів УРСР з МРСР, проведених наприкінці 1940 р., можна помітити їх співпадання з лінією етнічного розмежування компактно проживаючих у Бессарабії українців і молдаван, яка позначена на етнографічній карті відомого російського етнографа Л. С. Берга, опублікованій у 1920 р.

Таким чином, у передвоєнний період західні кордони УРСР одержали своє стале визначення. Практично вони не змінилися і після війни (крім приєднання в 1944 р. Закарпатської України та деяких територіальних поступок на користь Польщі), охоплюючи в цілому територію історичного розселення українського етносу. Разом з тим північно-східні і південно-східні кордони незважаючи на декларовані Комуністичною партією гасла про самовизначення націй, масові заяви українського населення, що проживало в той час на суміжних територіях РРФСР, не відповідали вищезгаданому критерію.

Одержано 25.09.91

Авторы раскрыли суть процесса формирования границ современной Украины в 1917—1940 гг., т. е. в период, когда он проходил наиболее интенсивно и границы украинского государства были в целом определены.

[63] Відомості Верховної Ради СРСР.— 1940.— № 45 (108).— 13 лист.